

تعصبات جاهلی از قرآن کریم

شهلا هادی زاده^۱

چکیده

برخی از خصلت‌ها عامل مهمی در خروج انسان از اعتدال شخصیتی است. این خصلت‌ها به شکل پرده‌ای بر عقل و فطرت می‌افتد و تصویری واژگونه از جهان و واقعیت‌های آن در برابر شخص قرار می‌دهد. یکی از این خصلت‌ها که زاویه دیدی دیگر پدید می‌آورد و شخص را تحت کنترل خود در می‌آورد، خصلت تعصب است. مبنای تربیتی قرآن کریم بر اصلاح مناسبات رفتاری و اخلاقی مردم عصر نزول بوده است. عصبیت و تعصب گرایی از بارزترین خصوصیات رفتاری عرب قبل از اسلام بوده است. تعصب، یعنی وابستگی غیر منطقی به شخص یا عقیده یا عادت و رسم خاصی؛ حجاب ضخیمی بر دیده‌ی انسان می‌افکند و او را از درک حقایق و خیر و شر و مصلحت و مفسده و عاقبت امور و پیدا کردن راه چاره محروم می‌سازد. به همین دلیل در احادیث آمده که لجوج مدیریت و تدبیر ندارد و در حالات شیطان آمده است که به خاطر تعصب، از درک بدیهیات واماند، و رشته عبودیت و بندگی را از گردن خویش برداشت و برای همیشه رانده‌ی درگاه الهی شد. در این مقاله تلاش بر این است تا این خصلت، بر پایه آموزه‌های قرآن و تحلیل و تبیین آن بازخوانی گردد.

کلیدواژه‌ها: تعصب، تعصبات جاهلی، عصبیت، لجاجت.

۱. سطح دو، مدرسه علمیه کوثر خرمشهر، Shahlaaahdz@gmail.com.

مقدمه

تعصب، خصلتی است که شخص را به حمایت بی‌چون و چرا از خانواده و خویشان، چه ظالم باشند و چه مظلوم وادار می‌سازد. بلکه گاه نسبت به قوم و قبیله و یا کشور و نژاد می‌تواند تحقق یابد. برای شناخت این خصلت، بهترین شیوه بیان آثار و کارکردهای آن است که از قرآن استخراج می‌نماییم.

تاکنون مقالات فراوانی در این زمینه نوشته شده از جمله «آثار و عوامل پیدایش تعصب» نویسنده علی باقرزاده، که در این مقاله تنها به آثار تعصب پرداخته شده است تحقیق به صورت گسترده در مورد مفهوم تعصب و آیات و روایاتی که در مورد تعصب و لجاجت است پرداخته شده است و فرق این مقاله با آن در این است که به صورت منظم و منسجم علاوه بر مفهوم تعصب به مفاسد تعصب و آثار تعصب و همچنین راهکارهایی برای ترک این خصلت ناپسند بیان شده است. روش تحقیق این مقاله روش نقلی و وحیانی است و روش گردآوری مطالب مقاله کتاب‌خانه‌ای می‌باشد. در این مقاله در صدد آنیم که با توجه به آثار و مفاسد تعصب و لجاجت کورکورانه، در مردم انگیزه‌ای برای ترک تعصبات جاهلی نابجا ایجاد شود و به دستور اسلام و پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله و سلم) که تلاش فراوانی برای رهایی از این تعصبات جاهلی نمودند، جامه عمل بپوشانیم.

مفهوم شناسی

۱- تعصب

تعصب، در اصل از ماده «عصب» به معنای پی‌هایی است که مفاصل را به هم ارتباط می‌دهد، سپس هرگونه ارتباط و به هم‌پیوستگی را تعصب و عصبیت نامیده‌اند. اما معمولاً این لفظ در مفهوم افراطی و مذموم آن به کار می‌رود.^۱

۲- تعصبات جاهلی

تعصب یعنی سخت‌جانب‌داری کردن از چیزی و سخت‌گیری است و تعصبات جاهلی آن است که به عرب دوران قبل از اسلام اطلاق می‌شود که هیجان خشم‌آلودی است که ریشه در جهالت و

۱. مکارم شیرازی، تفسیر نمونه، ج ۱۵، ص ۲۵۳.

نادانی عصر جاهلی دارد. حمایت‌ها و غیرت‌ورزی‌ها و تعصب بی‌جای مردم عرب آن دوران در برابر آموزه‌های عقلانی و وحیانی اسلام موجب شد تا در برابر حق، موضع‌گیری منفی داشته باشند.^۱

۳- عصبیت

عصبیت در لغت به معنای حمیت، تعصب،^۲ و در اصطلاح به معنای علاقه شدید انسان به چیزی است که در دفاع و حمایت از آن، پافشاری می‌کند و از امور فطری به شمار می‌آید که اگر تعدیل و کنترل شود، ممدوح و از اخلاق حمیده است و هرگونه عدم تعدیل و یا افراط در آن، مذموم است.^۳

۴- لجاجت

لجاج (لجاجة) اسم مصدر است و در لغت به معنای عناد ورزیدن، خیرگی کردن، پیکار کردن.^۴ این واژه در فرهنگ قرآن به معنای پافشاری و اصرار ورزیدن بر انجام کاری است که از آن نهی شده است و شخص از روی عناد و دشمنی می‌کوشد تا آن را انجام دهد.^۵

مفهوم تعصب

عصبیت و تعصب آن است که کسی از خویشاوندان خود، در ظلم حمایت کند. عصبیت، یکی از اخلاق باطنیه نفسانی است و حمایت از خویشاوندان و وابستگان دینی، مذهبی، مسلکی، وطنی و آب و خاکی و شغلی و استاد و شاگردی و ... از آثار آن است. این از اخلاق فاسد و رذایلی است که منشأ بسیاری از مفاسد اخلاقی و عملی می‌گردد. تعصب، بد است، هرچند برای حق باشد، یعنی منظور، غلبه‌ی خود یا هم‌مسلک خود باشد، نه اظهار حق، و إلا اظهار حق و ترویج مطالب حق و حمایت از آن‌ها عصبیت نیست. یا عصبیت، ناپسند نیست، عصبیت ممدوح، جانب‌داری از حق است و از بهترین صفات کمال انسان است ولی اگر قومیت و وابستگی او را واهی دارد که اگر باطلی را از خویشاوندان و منسوبان خود ببیند، باز هم از آنان حمایت کند، این عصبیت جاهلانه است و چنین کسی در زمره‌ی اعراب جاهلی و بدوی به شمار می‌رود.^۶

۱. Bloghnews.com. «تعصب، عقلانی است یا جاهلی؟».

۲. معین، لغت نامه معین، ج ۱، ص ۱۰۷۱.

۳. علیزاده، و حق‌پرست، «انواع عصبیت و آثار آن در قرآن کریم»، ۱۴۰۰ ش.

۴. معین، لغت نامه معین، ج ۲، ص ۱۵۳۴.

۵. راغب اصفهانی، مفردات فی غریب القرآن، تحقیق: صفوان عدنان داودی، ص ۷۳۶.

۶. محدثی، بر کرانه‌ی شرح چهل حدیث امام خمینی، ص ۷۷-۷۸.

حضرت صادق (علیه السلام) از رسول خدا (صلی الله علیه و آله) نقل می کند که فرمود: «مَنْ كَانَ فِي قَلْبِهِ حَبَّةٌ مِنْ خَرْدَلٍ مِنْ عَصَبِيَّةٍ، بَعَثَهُ اللَّهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ مَعَ أَعْرَابِ الْجَاهِلِيَّةِ»^۱؛ هر کس در دلش به اندازه‌ی دانه خردلی عصبیت باشد، خداوند در روز قیامت، او را با عرب‌های جاهلیت برمی‌انگیزد.

مفاسد عصبیت

از احادیث شریفه اهل بیت عصمت و طهارت استفاده می‌شود که خلق عصبیت، از مهلکات و موبقات و اخلاق ناپسند شیطانی است و موجب سوء عاقبت و خروج از ایمان است و آن از ذمائم اخلاق شیطان است.

امام صادق (علیه السلام) می‌فرماید: «مَنْ تَعَصَّبَ أَوْ تَعَصَّبَ لَهُ فَقَدْ خُلِعَ رِبْقُ الْإِيمَانِ مِنْ عُنُقِهِ»^۲؛ کسی که تعصب ورزد یا برای او تعصب ورزند، رشته ایمان از گردن او گشاده می‌شود، یعنی از ایمان بیرون می‌رود و سرخود می‌شود.

لابد کسی هم که برای او تعصب می‌ورزند، به خاطر رضایت داشتن او به عمل متعصب، در جزای او شریک است؛ چنان‌چه در حدیث است که هر کس به کار قومی راضی باشد، از آنان به شمار می‌رود.

امام صادق (علیه السلام) فرموده است: «کسی که تعصب ورزد، خداوند بر سر او سرپیچی از آتش می‌بندد»^۳.

تعصب و لجاجت، آتش سوزانی است که پیوندهای وحدت و اتحاد را در جامعه بشری می‌سوزاند و بذر نفاق و اختلاف را در میان افراد می‌پاشد و نیروهایی را که باید صرف پیشرفت جوامع انسانی شود، به جنگ و ستیز با یکدیگر وا می‌دارد؛ به همین دلیل در حدیثی از امیرمؤمنان علی (علیه السلام): «الْجَاغُ يَنْتِجُ الْحُرُوبَ وَ يُوَعِّرُ الْقُلُوبَ»^۴؛ لجاجت، آتش جنگ‌ها را روشن می‌سازد و دل‌ها را پر از کینه و دشمنی می‌کند.

ایمان، نوری الهی و از خلعت‌های غیبی خداوند بر بندگان خاص و مخلص است و با چنان اخلاقی منافات دارد که حق را پایمال می‌کند و درستی را زیر پای جهل و نادانی می‌گذارد. اگر

۱. کلینی، کافی، ج ۲، ص ۳۰۸.

۲. همان، ص ۳۰۷.

۳. کلینی، کافی، ج ۲، ص ۳۰۸.

۴. تمیمی آمدی، غررالحکم، ص ۹۱.

آیین‌های دل را زنگار خودخواهی و خویشاوندپرستی و عصبیت بی‌مورد و جاهلانه بگیرد، نور ایمان در آن جلوه نمی‌کند. قلبی، تجلی‌گاه نور ایمان می‌شود که پایند قواعد دینی و عقلی باشد و حرکت‌های او بر اساس عقل و شرع باشد و عادات و اخلاق و مأنوسات، وجود او را نلرزاند و از راه درست منحرف نکند.

انسان وقتی می‌تواند ادعای اسلام و ایمان داشته باشد که در برابر حقایق، تسلیم و خاضع باشد و خود و اراده‌ی خود را فدای اراده‌ی مولای حقیقی کند. چنین شخصی از عصبیت جاهلیت عاری می‌گردد و قلبش به سوی حقایق روی می‌آورد و در اجرای حق و اظهار حقیقت، بر فرق همه‌ی تعلقات و وابستگی‌ها پای می‌گذارد و همه‌ی خویشاوندی‌ها و عادت‌ها را در پیشگاه مقصد حق قربان می‌کند.

انسان عارف به حقایق می‌داند که همه‌ی رابطه‌ها اموری عارضی و زوال‌پذیر است، مگر ارتباط میان خالق و مخلوق که از هر رابطه‌ای محکم‌تر و از همه‌ی حسب‌ها و نسب‌ها بالاتر است و در قیامت که همه‌ی رابطه‌ها قطع می‌شود، حسب و نسب روحانی هویداتر می‌شود. ارتباط‌های مُلکی که از روی عادات بشری است، با اندک چیزی قطع می‌شود، اما ارتباطاتی که تحت نظام ملکوتی الهی و در سایه‌ی موازین شرعی و عقلی باشد، گسست و انقطاع ندارد.^۱

تعصب و لجاج، سبب می‌شود که دوستان از هم دور شوند و محبت‌ها به عداوت مبدل گردد. تعصب و لجاج، یکی از عوامل مهم کفر است و بسیاری از امت‌های پیشین، تنها به این دلیل، راه کفر را پیش گرفتند که تعصب و لجاج، نسبت به آیین نیاکانشان، مانع پذیرش حق شد.

تعصب و لجاج، مایه درد و رنج و زحمت و ناراحتی است؛ چراکه سبب می‌شود انسان، مدت‌ها و گاه سالیان دراز، در بی‌راهه سرگردان شود و چون به بن‌بست می‌رسد، سرانجام خسته و وامانده از راهی که رفته است باز می‌گردد. روی همین معنی در حدیثی از امیرمؤمنان علی (علیه السلام): «ثَمَرَةُ اللَّجَاجِ الْعَطَبُ»^۲؛ ثمره لجاجت، شکست خوردن و هلاکت است.

تعصب و لجاجت در بسیاری از مواقع، کنترل امور را از اختیار انسان خارج می‌سازد و او را به جاهایی می‌کشاند که هرگز مایل به آن نبوده است، روی این جهت، در بعضی از احادیث از

۱. خمینی، شرح چهل حدیث امام خمینی، ص ۱۴۶ - ۱۴۸.

۲. تمیمی آمدی، غرر الحکم، ص ۳۲۶.

خود خشم و نخوت جاهلیت داشتند؛ و (در مقابل) خداوند آرامش و سکینه خود را بر فرستاده خویش و مؤمنان نازل فرمود و آن‌ها را به حقیقت تقوا ملزم ساخت، و آنان از هر کس شایسته‌تر و اهل آن بودند؛ و خداوند به همه چیز دانا است.

آیات یاد شده درباره ماجرای حدیبیه است که در آن کافران مکه، مؤمنان را از زیارت مسجدالحرام بازداشتند.

۱۰- ناخشنودی از دختردارشدن

تعصب جاهلانه در عصر جاهلیت، دلیل ناخشنودی از دختردارشدن * «إِذَا بُشِّرَ أَحَدُهُم بِالْأُنْثَىٰ ظَلَّ وَجْهُهُ مُسْوَدًّا وَهُوَ كَظِيمٌ»^۱؛ در حالی که هرگاه به یکی از آن‌ها بشارت دهند دختر نصیب تو شده، صورتش (از فرط ناراحتی) سیاه می‌شود؛ و به شدت خشمگین می‌گردد.

* «أَمْ اتَّخَذَ مِمَّا يَخْلُقُ بَنَاتٍ وَأَصْفَاكُم بِالْبَنِينَ» * «وَإِذَا بُشِّرَ أَحَدُهُم بِمَا ضَرَبَ لِلرَّحْمَانِ مَثَلًا ظَلَّ وَجْهُهُ مُسْوَدًّا وَهُوَ كَظِيمٌ»^۲؛ آیا از میان مخلوقاتش دختران را برای خود انتخاب کرده و پسران را برای شما برگزیده است؟! در حالی که هرگاه یکی از آن‌ها را به همان چیزی که برای خداوند رحمان شبیه قرار داده (به تولد دختر) بشارت دهند، صورتش (از فرط ناراحتی) سیاه می‌شود و خشمگین می‌گردد.^۳

راهکارهای درمان تعصب

راه علاج این رذیله اخلاقی، مانند سایر رذایل اخلاقی در درجه اول، توجه به انگیزه‌ها و ریشه‌ها و از بین بردن آن است، و با توجه به این که ریشه تعصب، حب ذات افراطی، پایین بودن سطح فرهنگ، شخصیت‌زدگی و انزوای اجتماعی و فکری است.

۱- شناخت و آگاهی

برای از میان بردن این صفت رذیله، باید سطح آگاهی افراد، بالا رود؛ و با اقوام و ملل دیگر و گروه‌های مختلف اجتماعی بیامیزند، حب ذات در آن‌ها تعدیل گردد؛ و گرایش‌های زیان‌بار قومی

۱. سوره نحل: آیه ۵۸.

۲. سوره زخرف: آیه ۱۶ و ۱۷.

۳. فرهنگ قرآن، مرکز فرهنگ و معارف قرآن، «تعصب».

و قبیلگی از میان آن‌ها برچیده شود تا پایه‌های تعصب و لجاجت و تقلیدهای کورکورانه برچیده شود.

۲- توجه به آثار مخرب تعصب

همچنین باید به آثار و پیامدهای زیان‌بار آن توجه شود، که این خود، عامل دیگری برای از میان بردن این رذیله اخلاقی است. هنگامی که انسان توجه داشته باشد که تعصب و لجاج، پرده‌ای بر فکر و عقل او می‌اندازد و او را از درک صحیح باز می‌دارد، و نیز پیوندهای وحدت و اتحاد را در جامعه بشری پاره می‌کند، و بذر نفاق و اختلاف را در میان آن‌ها می‌پاشد و مایه درد و رنج انسان‌ها می‌گردد و حتی گاه او را به پرت‌گاه‌هایی که هرگز انتظار آن را نداشته است می‌کشاند، به یقین توجه به این امور، او را از مرکب سرکش تعصب و لجاج پایین می‌آورد، و از بی‌راهه‌های خطرناک به شاه‌راه سعادت و خوشبختی رهنمون می‌گردد.

۳- تغییر محتوای منفی تعصب

یکی دیگر از طرق درمان رذایل اخلاقی، تغییر شکل و تعویض محتوای آن است به این معنی که انگیزه‌ها را از بخش‌های منفی به بخش‌های مثبت هدایت کنیم: مثلاً کسی که دارای تعصب شدید نسبت به مسائل نادرستی است، به جای اینکه انگیزه تعصب را در او بمیرانیم، تعصب او را به امور مثبت متوجه سازیم.

این همان چیزی است که در سخنان نورانی امیرمؤمنان علی (علیه السلام) در خطبه قاصعه خواندیم که می‌فرماید: «فَإِنْ كَانَ لَا بُدَّ مِنَ الْعَصِيَّةِ فَلْيَكُنْ تَعَصُّبُكُمْ لِمَكَارِمِ الْخِصَالِ وَ مَحَامِدِ الْأَفْعَالِ وَ مَحَاسِنِ الْأُمُورِ الَّتِي تَفَاضَلَتْ فِيهَا الْمَجْدَاءُ وَ النِّجْدَاءُ مِنَ بَيُوتَاتِ الْعَرَبِ»^۱؛ اگر بناست تعصب داشته باشید، سعی کنید تعصب شما به خاطر مکارم اخلاق و محامد افعال و محاسن امور باشد.^۲

۴- بردباری، سلاح مبارزه با تعصب

یکی از کاربردی‌ترین و کارآمدترین سلاح‌ها برای مبارزه با هرگونه تعصب‌های جاهلانه، بهره‌گیری از آرامش و بردباری است. قرآن به مؤمنان پیشنهاد می‌کند که برای مبارزه با تعصبات جاهلی می‌بایست از این سلاح به خوبی بهره گیرند.

۱. نهج البلاغه، سیدرضی، خطبه ۱۹۲.

۲. سایت اندیشه قم، «تعصب در قرآن»، ۱۳۹۴/۱۲/۱۵.

پیامبر(صلی الله علیه و آله) و مؤمنان برای مبارزه با تعصبات جاهلی با بهره‌گیری از سلاح آرامش و بردباری توانستند اندیشه‌ها و تعصبات جاهلی را در جامعه قرآنی مدینه در دوره حکومت خویش ریشه‌کن کنند.

«إِذْ جَعَلَ الَّذِينَ كَفَرُوا فِي قُلُوبِهِمُ الْحَمِيَّةَ الْحَمِيَّةَ الْجَاهِلِيَّةَ فَأَنْزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ عَلَى رَسُولِهِ وَعَلَى الْمُؤْمِنِينَ وَأَلْزَمَهُمْ كَلِمَةَ التَّقْوَى وَكَانُوا أَحَقَّ بِهَا وَأَهْلَهَا وَكَانَ اللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمًا»^۱

بریا مبارزه با هرگونه تعصبات جاهلی، لازم است که با توکل و بهره‌گیری از ابزارهای آرامش و بردباری به مقابله و مبارزه با این خصلت زشت برخاست و تعصبات را از ریشه برکند.^۲

نتیجه‌گیری

عنوان مقاله «تعصبات جاهلی از قرآن» می‌باشد. در این مقاله به این نتیجه رسیدیم که از نظر اسلام و آموزه‌های قرآن، تعصبات قومی و جاهلانه بر خلاف دیدگاه ارزشی قرآن است. تعصبات جاهلی برخاسته از امری نادرست است و ریشه در جهل و نادانی و خودخواهی دارد. تعصب پیامدهای منفی به دنبال دارد از جمله دور شدن از رحمت خدا، مایه درد و رنج و ناراحتی است و همچنین دور شدن از دوستان و تبدیل شدن محبت به عداوت است.

طبق آموزه‌های قرآنی و سفارش اهل بیت(علیهم السلام) و تلاش آنان برای رهایی از این خصلت ناپسند باید ابتدا انگیزه‌ها و عامل تعصب را شناخت و متناسب با آن راهکاری بیان نمود. از جمله راهکارهایی که در قرآن از آن یاد شده است شناخت و آگاهی است و بردباری و آرامش می‌باشد. بنابراین با تقوا و انجام عمل صالح و بالا بردن سطح آگاهی می‌توان از تعصبات جاهلی و تقلید کورکورانه رهایی پیدا نمود.

۱. سوره فتح: آیه ۲۶.

۲. باقرزاده، «آثار و عوامل پیدایش تعصب»، روزنامه کیهان، ۱۳۸۸/۰۱/۲۷.

فهرست منابع

* قرآن مجید

* نهج البلاغه

۱. خمینی، سید روح الله، شرح چهل حدیث، تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، ۱۳۹۴ ه.ش.
۲. قرائتی، محسن، تفسیر نور، چاپ اول، تهران: مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن، ۱۳۸۸ ه.ش.
۳. کلینی، محمد بن یعقوب، اصول الکافی، ترجمه: محمدباقر کمره‌ای، تهران: دار الکتب الاسلامیه، چاپ چهارم، ج ۲، ۱۳۸۸ ه.ق.
۴. محدثی، جواد، بر کرانه‌ی کتاب شرح چهل حدیث امام خمینی، چاپ اول، تهران: مؤسسه چاپ و نشر عروج، ۱۳۸۶ ه.ش.
۵. محمدی ری شهری، محمد، میزان الحکمه، قم، انتشارات دارالحديث، چاپ اول، ۱۳۷۵ ه.ش.
۶. معین، محمد، فرهنگ فارسی معین، ج ۱ و ۲، تهران: امیرکبیر، ۱۳۸۰ ه.ش.
۷. مکارم شیرازی، ناصر، تفسیر نمونه، تهران، دارالکتب الاسلامیه، چاپ دهم، ج ۱۵، ۱۳۷۱ ه.ش.
۸. _____، ترجمه قرآن، تهران: دفتر مطالعات تاریخ و معارف اسلامی، ۱۳۸۰ ه.ش.
۹. _____، پیام قرآن، ج ۲، تهران: دارالکتب الاسلامیه، چاپ هشتم، ۱۳۸۱ ه.ش.
۱۰. تمیمی آمدی، عبدالواحد بن محمد، غرر الحکم و درر الکلم، قم: دار الکتب الاسلامی، چاپ دوم، ۱۴۱۰ ق. و انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی، ۱۳۶۶ ش.
۱۱. راغب اصفهانی، حسین، مفردات فی غریب القرآن، تحقیق: صفوان عدنان داوودی، قم: ذوی القربی، ۱۳۷۵ ه.ش.
۱۲. باقرزاده، علی، «آثار و عوامل پیدایش تعصب»، روزنامه کیهان، ۱۳۸۸/۰۱/۲۷.
۱۳. علیزاده، و حق پرست، «انواع عصبیت و آثار آن در قرآن کریم»، ۱۴۰۰ ش.

۱۴.سایت اندیشه قم، «تعصب در قرآن»، ۱۳۹۴/۱۲/۱۵.

۱۵.bloghnews.com، «تعصب، عقلانی است یا جاهلی؟».

۱۶.hawzah.net، «آثار و پیامدهای منفی تعصب و لجاجت»، ۱۳۸۹/۰۴/۱۶.

۱۷.ravanesalem.com، «روانشناسی لجبازی و افراد لجباز».